

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94(100):327

Вячеслав Циватий

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРОСТОРУ ДОБИ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ: ВІД МИРУ В КАТО-КАМБРЕЗІ (1559 Р.) ДО ВІДЕНСЬКОГО КОНГРЕСУ (1814–1815 РР.)

У статті проаналізовано Віденський конгрес (1814–1815 рр.) як визначну історичну подію для політико-дипломатичного та інституційного розвитку Європи. Увагу акцентовано на дипломатичному інструментарії, національній специфіці та особливостях переговорного процесу європейських держав на конгресі. Підсумки Віденського конгресу слугували важливим стимулом для подальшого соціально-економічного, безпекового, політичного та дипломатичного європейського розвитку. Практичні здобутки Віденського конгресу і досвід, набутий європейською дипломатією кінця XVIII – початку XIX ст., визначили майбутній інституціональний розвиток світової дипломатії та міжнародного права, не втративши своєї актуальності й для сьогодення.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, інституціоналізація, політико-дипломатична система, Віденська система міжнародних відносин.

Інституціоналізація – це перетворення будь-якого політичного явища (зокрема зовнішньої політики і дипломатії) на організовану системоустановчу інституцію. Вона є формалізованим, упорядкованим процесом з певною структурою відносин, ієрархією чи підпорядкованістю різних рівнів влади і іншими ознаками організації (правила поведінки, звичаї, закони, норми, дипломатичні методи, церемоніал, дипломатичний протокол, інститути дипломатії, дипломатичний інструментарій тощо).

Для доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) характерний об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення зовнішньої політики і дипломатичних служб держав Європи. Відповідно постає споконвічне питання співвідношення та пріоритетності концептів «зовнішня політика» і «дипломатія». Мир був протигаю війнам, які на той час були візитівкою держав європейського зовнішньополітичного та дипломатичного простору. Мир, перш за все, створював умови для еволюційного розвитку державності в Європі та формуванню нових інститутів влади, інститутів дипломатії, економічному розвитку та розвитку міждержавних стосунків.

Одне з центральних місць у політико-дипломатичній теорії й практиці доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.) посідали проблеми розуміння сутності, функцій, методів реалізації влади та їх інституціонального розвитку. З цією проблематикою пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно-правових форм і типів правління, інституційних політичних процесів, характеристик реальності й створення ідеалів при висвітленні завдань і практичної діяльності влади, концептів «зовнішня політика» і «дипломатія», моделей дипломатії, інститутів дипломатії, дипломатичного інструментарію тощо.

Для вивчення цих історичних процесів, явищ і подій автор пропонує до раніше існуючих досліджень підійти з нових методологічних засад, а саме – використати теорію інституцій та інституціональних змін у політичних, правових, суспільних системах і дипломатичних системах. Такий методологічний підхід дає можливість показати, як інституції розвиваються у відповідь на конкретні виклики, стимули, стратегії та варіанти вибору і, відповідно, як вони впливають на функціонування систем міжнародних відносин упродовж тривалого історичного періоду [1, с. 268–274].

Поняття «інституціоналізація» активно використовують політологи, правознавці, філософи, соціологи, економісти для виявлення суперечливих проблем суспільного розвитку з найдавніших часів до сьогодення. Історики, враховуючи його специфіку та концептуально-теоретичну складність, не поспішають залучати до методологічного арсеналу історичного пізнання. Історичний аспект дослідження інституціоналізації зовнішньої політики і дипломатії передбачає виявлення способів досягнення тих чи інших суспільних результатів, відтворює процес самої трансформації, а не зосереджує увагу дослідника лише на простій фактологічній констатації. Така постановка проблеми має показати, яким чином відбувалося виникнення, формування інституціональних основ і розвиток дипломатичних служб європейських держав.

Постановка проблеми інституціоналізації зовнішньої політики є новою для історичного дослідження, відтак вимагає застосування системного аналізу та відповідної термінології, яка необхідна для виконання наукових завдань. Виходячи з постановки проблеми – маємо вивчати не лише схему хронологічних подій зовнішньополітичної діяльності держав і їх дипломатичний інструментарій спираючись на джерельну базу, показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища на організовану системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, виявити критерії ефективності зовнішньої політики і дипломатії з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Європи.

У сучасній українській історіографії проблеми міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії доби Середньовіччя та раннього Нового часу в контексті їх актуалізації та комплексного розуміння досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як Б. Гончар, О. Дьомін, В. Дятлов, А. Кудряченко, С. Віднянський, М. Кірсенко, М. Бур'ян, С. Троян, О. Машевський, С. Сорочан, С. Пронь, О. Сич, С. Лиман, Т. Чухліб, А. Кліш та інші

Характерною рисою російської історіографії другої половини ХХ-початку ХХІ століття, щодо дослідження проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії Середньовіччя та раннього Нового часу, стало створення як узагальнюючих праць, так і наукових розробок регіонального та країнознавчого спрямування. Окремо необхідно виділити праці російських істориків-дослідників, таких як – С. Сказкін, Б. Поршнєв, О. Люблінська, Ю. Івонін, С. Карпов, Н. Хачатурян, С. Цатурова, П. Уваров, Т. Зонова, А. Чубар'ян, Н. Девятайкіна, В. Ведюшкін, Л. Івоніна, М. Юсім, І. Ельфонд, О. Кудрявцев, В. Володарський, Л. Брагіна та інші.

Суттєву увагу до проблем міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії Середньовіччя та раннього Нового часу у своїх наукових розробках приділяють представники французької, іспанської, німецької, італійської, англо-американської та латиноамериканської історіографічних шкіл [2–3].

У цілому, аналіз науково-теоретичних розробок стосовно генезису та розвитку системи європейських держав свідчить про усталену в історіографії традицію фактологічного відтворення процесів, спираючись на принцип історизму, що значною мірою свідчить про неможливість за таких умов уникнути схематизації відтворення історичних подій. У той же час, необхідно виявити організаційні та кількісні, якісно нові зміни в зовнішній політиці й дипломатії європейських держав досліджуваного періоду, тобто вказати на всі суттєві події та факти, не означає збагнути сутнісних ознак самої системи держав. Для її вивчення необхідно використовувати нові методики пізнання, однією з яких є теорія інституцій та інституціональних змін.

У сфері зовнішніх зносин дипломатія є засобом реалізації зовнішньої політики. З цією проблематикою пов'язані й оціночні судження сучасників стосовно різних державно-правових форм та історичних типів правління, моделей дипломатії, дипломатичного інструментарію, об'єктивних оцінок політичних реалій і створення ідеалів міждержавних відносин. Саме в період раннього Нового часу створюються нові інститути дипломатії, нові механізми міждержавних відносин та технології переговорного процесу, теоретично обґрунтовується та практично розробляється новий дипломатичний інструментарій.

У період Італійських воєн (1494–1559 рр.) розпочався процес формування політико-дипломатичної системи в Європі та – відповідно формування європейської системи міжнародних відносин: довестфальська система міжнародних відносин (або середземноморська система міжнародних відносин або като-камбрезійська система міжнародних відносин). Ця назва (довестфальська/середземноморська/като-камбрезійська) для позначення відповідної системи міжнародних відносин та політико-дипломатичної системи автором вперше вводиться в науковий обіг у контексті обґрунтування теорії політико-дипломатичних систем.

У цей період закладено основи інституціонального розвитку постійних дипломатичних представництв у Європі, визначено їх політико-правовий статус, закладено основи практики переговорного процесу. етикету та церемоніалу, елементи протокольної практики в дипломатії тощо.

Наступним етапом посилення міждержавних відносин за підсумками Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.), і відповідно – підсумкового мирного договору – Вестфальського (1648 р.), стало становлення Вестфальської системи міжнародних відносин і удосконаленої політико-дипломатичної системи. Вестфальський мир забезпечив юридичні підвалини для інституційного закріплення ряду нових принципів й інститутів міжнародного права, формування й трансформації тих, що раніше існували постійних дипломатичних представництв в Європі, визначення режиму іноземців, переходу до епохи буржуазного міжнародного права тощо.

Наприкінці ХVІІІ ст. стало вкрай необхідним у нових міжнародно-політичних та політико-дипломатичних умовах визначати нові правила гри. Попередній вестфальський міжнародний порядок (вестфальська система міжнародних відносин), який підтримував рівновагу сил в Європі

шляхом постійної боротьби (дипломатичної та військової) між європейськими державами, зруйнував у свій час Наполеон Бонапарт. А його «порядок», заснований на нав'язуванні монополії Франції шляхом війни, був зметений поразкою Франції в 1812–1814 рр. Саме для визначення нової системи міжнародних відносин прийнято рішення зібрати у Відні конгрес представників усіх європейських країн, крім Туреччини [1, с. 272–274; 4].

Вплив міжнародних конгресів і конференцій на розвиток міжнародного права, дипломатії та зовнішньої політики особливо проявився в період після наполеонівських воєн (1803–1815рр.) та за підсумками Віденського конгресу (1814–1815 рр.). Практичними здобутками європейської дипломатії та міжнародного права за підсумками Віденського конгресу стали: створення нової системи міжнародних відносин у Європі, встановлення міжнародного режиму з приграничних і міжнародних річок, становлення принципу легітимізму, унормування статусу постійного нейтралітету, визначення рангів дипломатичних агентів. Особливо варто відзначити положення занесені до додатків Заключного акта конгресу [5–6].

Віденський конгрес склав прецедент регулярного скликання міжнародних конференцій великих держав, під час яких великі держави отримали можливість обговорювати і знаходити шляхи для ефективного вирішення міжнародних проблем. У перші роки існування європейського концерту обговорювалися, переважно, загальноєвропейські проблеми; у наступні роки держави скликали своїх представників для вирішення конкретних міжнародних проблем (наприклад, Паризький конгрес 1856 р., на якому підведено підсумки Кримської війни). При цьому, варто підкреслити, що держави рахувалися з рішеннями конгресів – принаймні до тих пір, поки не приймалися нові рішення (так, територіальний розподіл згідно із рішеннями Віденського конгресу був у кінцевому підсумку скасований у тій частині, яка стосувалася Італії та Німеччини, але їх скасування підтверджено відкритою або мовчазною згодою великих держав).

Історичні наслідки і правові норми, закріплені на Віденському конгресі, продовжували удосконалюватися і адаптуватися до нових реалій часу вже під час роботи наступних міжнародних інституцій (конгресів і конференцій): Паризького конгресу (1856 р.), Берлінського конгресу (1878 р.), Берлінського (Африканського) конгресу (1884–1885 рр.), Гаазької конференції (1899 р.), Гаазької конференції (1907 р.), Паризької конференції (1919 р.), сучасних дипломатичних конференцій XX–XXI ст. Наприклад, у XX ст., прийнято Віденську конвенцію про дипломатичні зносини (1961 р.) і додаткову конвенцію про скасування рабства, работоргівлі та ін., які безпосередньо спиралися саме на рішення Віденського конгресу 1814–1815 рр.

2015 року Віденський конгрес святкує свій 200-річний ювілей, а тому цілком доцільно згадати основні факти й події з його інституційної історії.

Грандіозність антинаполеонівських воєн зумовила й грандіозність Віденського конгресу – видатної дипломатичної події свого часу. Як після будь якої великої війни, люди мріяли про тривалий мир. Це була мрія людей, які настраждалися від цієї війни: мрія правителів, мрія філософів, мрія дипломатів... Учасники Віденського конгресу не стали замахуватися на такі ідеальні конструкції (концепти), як вічний мир, яким переймався ще І. Кант. Вони абсолютно справедливо вирішили обмежитися мистецтвом можливого й створити таку систему міжнародних відносин, таку політико-дипломатичну систему, яка забезпечила б довгий мир в Європі. Усупереч усім сумнівам, творцям Віденської системи це таки вдалося.

Відень, як місце проведення Конгресу, обрано за фактом центрального місцерозташування Австрії в Європі й ролі посередника, яку розігрував Меттерніх. Останній балансував між Францією і Росією, і відповідно – отримав можливість здійснювати сильний вплив на переговори. І Відень цілком виправдав покладені на нього надії, що саме він і є ідеальним містом для ведення багатосторонніх переговорів.

Віденський конгрес (1 листопада 1814 р. – 8 червня 1815 р.) – це найбагаточисельніший і найдовший саміт в історії міжнародної політики та світової дипломатії [9]. Він продовжувався дев'ять місяців, на нього прибули глави 216 європейських держав. Усі вони де-юре визнавалися рівноправними. Справа в них була надзвичайної ваги – навести в Європі лад після Наполеона Бонапарта. Порядок саме такий, який мали у своїй уяві тогочасні освічені монархи. Абсолютна більшість – дрібні європейські глави держав (князьки), являли собою не більш, ніж масовку навколо великої «п'ятірки»: Росії, Австрії, Англії, Пруссії та Франції, які де-факто вирішували майбутню долю Європи...

Загальних засідань усіх дипломатів не скликали. Віденський конгрес у цілому не був навіть офіційно відкритим. Його робота була територіально зосереджена в тодішньому Міністерстві закордонних справ Австрії на площі Балльхаусплац (нинішня державна канцелярія). З найважливіших питань сформовано комітети або комісії. Під час Конгресу між учасниками підписано ряд договорів про державні кордони і були прийняті багаточисленні декларації та постанови, значна

частина яких увійшла в Заключний акт Віденського конгресу і додатків до нього. На Віденському конгресі вся Європа вперше була охоплена системою загальних договорів.

На початку вересня 1814 р. до Відня розпочалося, як зазначали сучасник, «переселення усієї Європи». Сюди з'їжджаються королі й імператори, міністри, уповноважені спостерігачі й повноважні представники, а також багато осіб, які виявили власну ініціативу і долучилися до тогочасного політико-дипломатичного європейського життя. На конгрес прибули представники понад 200 європейських держав (за винятком Туреччини, яку на конгрес не запросили) – від великих держав до мініатюрних князівств в декілька квадратних кілометрів, ті хто поставили перед собою за мету вирішувати долі народів, і ті, хто чекав якнайшвидше цих рішень.

Віденський конгрес («Битва дипломатів») – це було не нудне «засідалово» або «дипломатичне збіговисько», а це свято життя, «славнозвісна мить» або «щаслива мить», як назвав Людвиг ван Бетховен свою кантату, під впливом подій, церемоній і антуражу Віденського конгресу. Для монархів і послів, які з'їхалися до Відня, щоденно влаштовувалися бали, вистави, полювання й прогулянки. Але Конгрес, що і є його особливістю, працював близько року, для ділових засідань не збирався жодного разу. Навіть з'явився такий метафоричний вислів, що «...він не засідає, а танцює...» (князь Шарль-Жозеф де Лінь назвав це зібрання дипломатів і государів «танцюючим конгресом»: «Le congress danse, mais ne marche pas»/«Конгрес танцює, але не просувається вперед»). За всі ці задоволення та веселощі сплачував імператор Франц I – із австрійської казни за дев'ять місяців випаровувалося приблизно сто мільйонів євро (відповідно – у нинішніх підрахунках!).

Тогочасна австрійська гумористична газета розмістила інформацію щодо характеристик титулованих осіб на конгресі: «...данський король – trinkt fur alle (п'є за всіх), вюртембергський – isst fur alle (їсть за всіх), прусський – denkt fur alle (думає за всіх), баварський – spricht fur alle (говорить за всіх), російський імператор – liebt fur alle (кохає за всіх), і, нарешті, австрійський імператор – zahlt fur alle (розраховується за всіх)...».

Населення Відня в той час складало орієнтовно одну четверту мільйона. У цей період воно збільшилося на сто тисяч осіб за рахунок різних придворних і челяді, акторської братії та музикантів. Кращі художники створювали нові картини, кращі музиканти – парадні кантати, які оспівували союз європейських государів, кращі кухарі – створювали соуси й десерти, які згодом стали візитівкою гастрономічної (кулінарної) дипломатії. Дефіцит і дорожнеча у Відні стали звичним явищем...

Усі справи на Віденському конгресі вирішував «Комітет чотирьох», що складався із представників держав-переможниць – Англії, Росії, Австрії та Пруссії. Вони всіляко відстоювали принцип «легітимізму» (відновлення «законних» прав монархів, які втратили свої володіння), принцип балансу і принцип винагороди переможців. Робочі засідання конгресу відбувалися в Державній канцелярії. У цій же залі в кінці кінців буде підписано й Заключний (підсумковий) акт Віденського конгресу (1814–1815 рр.).

Серед основних питань Конгресу був територіальний перерозподіл Європи (зміни кордонів Європи) на користь держав-переможниць, поновлення монархічної влади у Європі й запобігання будь якої можливості поверненню Наполеона до влади. Катастрофічне розширення кордонів класичної Франції до розмірів Європи за Наполеона Бонапарта змусило політиків і дипломатів тогочасної Європи розлучитися з милостивими й апробованими моделями розвитку міждержавних відносин і моделями дипломатії, тверезо оцінити нові загрози з боку Франції як сильного міжнародного актора політико-дипломатичного Олімпу. Тому розгром наполеонівської імперії, встановлення політико-дипломатичного квартету держав викликало надії на «взаємопорозуміння» у руслі старої багатоходової дипломатії придворних інтриг. Осмислення наслідків переколювання Європи початку XIX ст. і відбувалося саме у Відні на конгресі. Цей квартет (Росія, Австрія, Пруссія, Англія) – на початку свого зібрання – впевнено диригували Європою [7].

Господар, австрійський імператор Франц I, у справи Конгресу практичну не втручався. Він прагнув лише одного: взяти реванш за всі поразки і приниження, яких він зазнав від Наполеона Бонапарта. При цьому вирішення всіх проблем він поклав на свого канцлера К. Меттерніха – особистість талановиту, прагматичну й енергійну.

Пруський король Фрідріх Вільгельм III справами конгресу себе не переобтяжував, поринувши всіляко в розваги і надавши повну свободу дій своєму канцлеру К. Гарденбергові.

Російську делегацію очолював імператор Олександр I, якого Наполеон одного разу назвав «хитровізантійцем». Його вплив і авторитет були величезними, як досить значними були й військові сили Росії. На Конгресі російський імператор був дуже активним, гнучким, але непохитним, коли мова йшла про захист національних інтересів його держави. В оточенні Олександра I був дипломат українського походження – Андрій Розумовський, другий син гетьмана Кирила Розумовського.

Англійську делегацію очолював лорд Каслрі – міністр закордонних справ. Він вирізнявся холодною ввічливістю, стриманістю, коректністю. Про нього говорили, що Р.С.Каслрі був найбільш європейським із всіх англійських міністрів і зберігав спокій за будь яких обставин.

Делегацію Франції, яка прибула до Відня незадовго до відкриття Конгресу, очолював Шарль-Моріс Талейран, безпринципність і цинізм якого не знали меж. Він слугував і якобінцям, і Наполеонові, і Людовикові XVIII – при цьому, зраджуючи всім в утіху власним інтересам і статкам. Його цілком заслужено називають одним із найвидатніших дипломатів свого часу та майстром тонкощів дипломатичної інтриги. Він прибув до Відня, щоб захистити інтереси нової Франції перед обличчям монархів старої Європи. І виконував він свою дипломатичну справу з великою майстерністю. Він зумів пересварити союзників, унаслідок чого Франція, Англія і Австрія об'єдналися проти Росії й Пруссії. Талейран же здобув найвагомішу дипломатичну перемогу – Францію включено до переговорного процесу як рівноправну державу.

Дипломати Європи по завершенню Віденського конгресу роз'їхалися із Відня чітко усвідомлюючи, що хоча формально в Європі і виокремлюються п'ять «великих держав», насправді напрямок всієї міжнародної політики і дипломатії зосереджується в руках Росії, Австрії та Англії. Стосовно Пруссії та Франції, то всі також чітко усвідомлювали, що їм варто докласти ще багато зусиль, для досягнення цілком самостійного статусу і політико-дипломатичного впливу.

Історичні підсумки та значення Віденського конгресу продовжують залишатися предметом прискількивого дослідження науковців. Віденський конгрес зосередив свою увагу на проблемах мирного врегулювання в Європі. Однак, з цього питання між його учасниками виникли гострі суперечки, зокрема – територіальні [8–9].

На підставі рішень Віденського конгресу Францію позбавили всіх раніше загарбаних земель. До Росії відійшло Варшавське герцогство, яке тепер називалося Царством Польським. Рейнська область, Познань, Вестфалія і більша частина Саксонії передавалася Пруссії. Австрія приєднувала до своєї території Ломбардію, Галіцію і Венецію. Українські землі, Підляшшя та Холмщина, які Австрія отримала при третьому розподілі Польщі, Віденський конгрес не повернув Австрії. Вони залишилися в складі польського князівства, яке передане під владу Олександра I. В Італії поновили Сардинське королівство, приєднавши до нього Савойю і Ніццу. Тоскана, Модена і Парма перейшли під владу Папи Римського, якому повернули всі попередні права. Утворилося Нідерландське королівство із Голландії, Бельгії та Люксембургу. До Англії перейшли колоніальні землі, які вона відібрала в Іспанії, Франції та Голландії. Острови Мальта і Цейлон, мис Доброї Надії, Гвіана, Іонічні острови тепер остаточно закріпилися за Британським королівством. Норвегію передали під владу Швеції, вилучивши її зі складу Данії. Швейцарська республіка була збережена і отримала статус вічно нейтральної держави.

Таким чином, Віденський конгрес і його рішення здійснили величезний вплив на геополітичну карту Європи. Фактично за підсумками дипломатичних домовленостей сформувалася класична система пентархії (п'ятивладдя). Т.б., в Європі виокремилася п'ять великих держав, сили яких були практично рівнозначні й згода між якими забезпечувала мир в Європі наступні майже 40 років. Це: Англія, пануюча на морях; Франція, суттєво ослаблена, але завдячуючи мистецтву дипломатів залишає за собою статус великої держави, на неї накладена контрибуція, але її кордони збережено; Пруссія надто сильно посилюється; Австрія відносно втрачає могутність і силу; Росія перебуває на вершині своєї могутності.

Лише спільними зусиллями Росії, Австрії та Пруссії вдалося Наполеона перемогти і встановити порядок в Європі. Великі держави брали на себе відповідальність за збереження європейського світового порядку і за необхідності втручалися військовою силою заради збереження рівноваги або придушення революцій і повстань. Ця система отримала назву «Європейський концерт». Так, наприклад, Франція у 1823 році вторглася в Іспанію, щоб покласти кінець політичній боротьбі й відновити абсолютну монархію, у 1848 році Росія прийшла на допомогу династії Габсбургів і придушила повстання угорців, але коли та ж Росія в 1853 р. напала на Туреччину, великі держави встали на захист останньої, оскільки перемога Росії зруйнувала б баланс сил і існуючий світовий порядок [10].

«Європейський концерт» став основою світоустрою XIX ст. Англійською це поняття звучить як «the Concert of Europe», т. б. – «згода Європи». Але його дослівно переклали на російську мову словом «концерт». Тим не менш, термін «Європейський концерт» набув загального визнання і більш правильно відображає сутність цієї системи [11, р. 196–209]. Великі європейські держави ухвалили, що відтепер вони будуть вирішувати всі суперечності мирним шляхом, виробляючи колективні рішення, подібно оркестру, де в кожного є своя партитура і музична партія. «Система європейського концерту» – це багатостороння дипломатія і система колективної безпеки XIX ст.

Але ця система мала й слабкі місця, одним із яким було Східне питання. При цьому цікаво відзначити, що фактично встановлено певний світовий порядок з обумовленими правилами політичної та дипломатичної гри. Коли ця система набула статусу де-факто, вона проіснувала аж до Кримської війни (1853–1856 гг.). Ця система держав трималася на балансі сил «великих держав» (появі цього терміну ми також зобов'язані Віденському конгресу) – з одного боку – Росії, з іншого –

Британії, а ще на «священному союзі» Росії, Австрії та Пруссії – першій системі колективної безпеки, як ми її на сьогодні ототожнюємо.

Віденський концерт завершився підписанням 9 червня 1815 р. Заключного (генерального) акта, який в цілому включив у себе 121 статтю. Зрозуміло, що гостра дипломатична боротьба на Віденському конгресі не вирішила всіх проблем, які постали перед Європою початку XIX століття. Тому Європа і в подальшому розв'язувала територіальні суперечки, корегувала геополітичні проблеми, локалізувала точки біфуркації як на своїх територіях, так і територіях держав світу. Лише після 1918 року, коли завершиться Перша світова війна, кордони європейських країн будуть знову переглянуті...

Віденський конгрес можна назвати передумовою наступних самітів і дипломатичних форумів. Крім того, він став прообразом єдиної Європи. Саме на Віденському конгресі Росія заявила про себе як про європейську державу в політичному, дипломатичному, культурному й філософському плані.

Як вірно зазначає колишній верховний представник ЄС із зовнішньої політики Хав'єр Солана: «Цей континент – спільний для нас, тож ми повинні вести переговори. Щоб прийти від нинішнього конфронтаційного середовища до такого результату, необхідна смілива (креативна – В.Ц.) дипломатія, принаймні, така ж, яку вели державні діячі в 1815 році. Проте на даний момент голови можуть бути захоплені іншими варіантом. Як попередив один високопоставлений посадовець..., що чим довше тліє український конфлікт, то більша небезпека його поширення на інші частини Європи... це вже буде війна в значно ширшому масштабі, який важко собі навіть уявити...».

Озираючись у минуле, ми чітко маємо бачити дороговкази у майбутнє! Історія вчить навіть тих, хто в неї вчитися не хоче: вона їх провчає! З 1815 р. історія знала значну кількість конгресів, конференцій, самітів, з'їздів. Тим не менш, інтерес до Віденського конгресу не послаблюється і на сьогодні. Нині в наукових дослідженнях і публіцистичній літературі продовжується дискусія про те, у чому ефективність віденської системи міждержавних відносин, у чому секрет віденської системи, яка надовго зберегла міцний мир в Європі XIX ст., і чи змогла б вона слугувати прикладом для домовленостей, які забезпечать стабільність на планеті в теперішній час і створити в сучасному світі, наприклад, нове інституційне утворення держав – «глобальний концерт» або «планетарний концерт».

Ми чітко усвідомлюємо, що сучасні прототипи Меттерніха, Каспрі, Олександра I й Талейрана практично відсутні і є мрією XXI ст. Але в боротьбі із сьогоднішнім зростаючим безладом і ескалацією насильства нашим сучасним лідерам, які в нас є, не завадило б запозичити трохи натхнення від своїх легендарних попередників, які 200 років тому своєю наполегливістю, вправністю і професіоналізмом відкрили шлях до майже сторіччя миру...

Зустрівши минулого року сторіччя початку Першої світової війни (1914–1918 рр.) у вкрай тривожних політичних обставинах, що чимось нагадували фатальний 1914 рік як в Україні, так і в Європі, вкрай важливо пам'ятати і про шлях, що веде до тривалого миру. Зокрема, про той шлях, який на ціле століття проклав для Європи Віденський конгрес рівно двісті років тому.

Отже, Віденський конгрес, «Битва дипломатів» (1814–1815 рр.) – це унікальне для свого часу політико-дипломатичне явище, за підсумками якого були випрацьовані принципи міждержавного діалогу, використання інститутів офіційної дипломатії та неформальної (кулуарної) дипломатії, елементів і норм дипломатичного протоколу, етикету й церемоніалу, які лягли в основу дипломатичної практики у всьому світі, а не лише в Європі. На політико-правовому та дипломатичному рівнях Віденський конгрес ввів до політичного обігу або юридично закріпив такі засадничі терміни геополітики як – рівновага і баланс сил, великі держави, домінуючі держави, коаліція держав, нові кордони і території, плацдарми тощо. Віденська система заклала основи геополітичній епосі, основу якої становив імперський принцип контролю географічного простору. Віденський конгрес закріпив статус-кво європейських кордонів, які залишалися в такій конфігурації незмінними до середини XIX ст., уперше розробив систему мирного врегулювання міжнародних відносин і здійснив спроби створити дієві нові механізми взаємовідносин між монархами та їх народами.

Важливою віхою в історії Віденського конгресу стало прийняття як додатку 17 («Положення щодо дипломатичних агентів») до Заключного акта Віденського конгресу, або т. зв. – Віденського регламенту. Його основні положення увійшли в дипломатичну практику як загальновизнані норми міжнародного права. Віденський регламент (1815 р.) – це перший багатосторонній акт міжнародного права, перше положення щодо єдиної класифікації дипломатичних рангів, зафіксоване 1815 року в додатку до Заключного акта Віденського конгресу. Цей регламент встановлював такі ранги: послы, папські легати або нунції, що представляли своїх монархів або папу римського; посланники, міністри інтернунції та «інші уповноважені при государях»; повірені в справах, акредитовані при міністрах закордонних справ. Віденський регламент з часом схвалено більшістю держав і він набув юридично загальновизнаного статусу. За Віденським регламентом 1815 року, послы були першими, старшими за класом, тоді як посланники мали нижчий, другий клас. Третій клас надавався повіреним у справах. Тільки послы і легати та нунції вважалися такими, що репрезентували своїх монархів чи

папу римського (ст. 11 Регламенту). На сьогодні ця норма стосується лише протоколу. Різниця в правовому становищі послів і посланників немає. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року передбачає, що між главами представництв, які належать до того чи іншого класу, не повинно бути жодної різниці, крім тієї, що обумовлена правилами старшинства та етикету.

Віденський конгрес дійсно став світлим святом усіх дипломатій, зоряною годиною європейської дипломатії, і світової дипломатії в цілому. Адже під час Наполеонівських воєн головним, якщо не єдиним, аргументом у відносинах між державами була військова сила. Дипломатія відігравала другорядну роль. Після розгрому наполеонівської імперії дипломатія стала основним інструментом перетворення, трансформації та інституціоналізації Європи. Саме на Віденському і подальших конгресах дано поштовх розвитку багатосторонньої дипломатії. Потужний імпульс отримав процес удосконалення та систематизації дипломатичних служб, процес професіоналізації дипломатичної діяльності, яка саме тоді остаточно перетворилася на особливу, спеціалізовану галузь державної служби. Престиж професії дипломата піднявся на небувалу висоту. Віденський конгрес прославився як найвитонченіша битва дипломатів, в якій зішлись кращі політичні та дипломатичні уми тодішньої Європи (Меттерніх, Талейран, Олександр I, Каспрі).

Славнозвісний Віденський конгрес визначив геополітичну конфігурацію Європи і магістральні напрямки великої політики на декілька десятиліть наперед, узагальнив досвід системної перебудови міжнародних відносин. Віденський конгрес підвів геополітичні підсумки війни коаліцій європейських держав з наполеонівською Францією і встановив нові європейські кордони. Він узагальнив досвід трансформації світового порядку початку XIX ст., який набув нової якості у формі європейського концерту. Цей конгрес закріпив нове співвідношення політичних і дипломатичних сил в Європі на декілька десятиліть, а заснований після закінчення конгресу Священний союз став одним із перших інституційних утворень, націлених на підтримку європейської стабільності й безпеки.

Список використаних джерел

1. Циватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В. Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД», 2000. – Вип. 4. – С. 268–274.
2. Lentz T. Le congrès de Vienne. Une refondation de l'Europe, 1814–1815 / T. Lentz. – Paris: Perrin, 2013. – 400 p.
3. Jarrett M. The Congress of Vienna and its Legacy. War and Great Power Diplomacy After Napoleon / M. Jarrett. – London-New York: I.B. Tauris, 2013. – 522 p.
4. Livet G. L'équilibre européen de la fin du XVe à la fin du XVIII e siècle / Ge. Livet. – Paris: PUF, 1976. – 231 p.
5. Документи для истории дипломатических сношений России с западными державами европейскими, от заключения всеобщего мира в 1814 г. до конгресса в Вероне в 1822 г. – Т. I. – СПб., 1823.
6. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами / Сост. Ф.Ф. Мартенс. – Т. III–IV. Трактаты с Австрией. – СПб., 1876–1878; Т. XIV. Трактаты с Францией. – СПб., 1905.
7. Webster C.K. The Congress of Vienna. 1814–1815 / C.K. Webster. – New York: Barnes and Noble, 1963. – 213 p.
8. Barbiche B. Les institutions de la monarchie française à l'époque moderne. XVI-e – XVIII-e siècle / B. Barbiche. – Paris: Presses Universitaires de France, 2012. – 369 p.
9. Mowat Robert Balmain. A History of European Diplomacy (1451–1789) / R.B. Mowat. – London: Hamden-Connecticut, 1971. – 311p.
10. Black J. A History of Diplomacy / J. Black. – Reaktion Books, 2010. – 312 p.
11. Ziesenis Ch.J. Le congrès de Vienne et l'Europe des prince / Ch.J. Ziesenis. – Paris, 1984. – 366 p.
12. Циватий В. Г. Теоретико-методологічне підґрунтя інституціоналізації та інституціональної теорії дипломатії доби раннього Нового часу (XVI–XVIII ст.): історичний аспект / В. Г. Циватий // Сучасні тенденції в історії, соціології, політології та філософії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 25–26 вересня 2015 року). – Львів, 2015. – С. 101–104.

Вячеслав Циватий

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО ПОЛИТИКО-ДИПЛОМАТИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА РАННЕГО НОВОГО ВРЕМЕНИ: ОТ МИРА В КАТО-КАМБРЕЗИ (1559 Г.) ДО ВЕНСКОГО КОНГРЕССА (1814–1815 ГГ.)

В статье проанализировано Венский конгресс (1814–1815 гг.) как выдающееся историческое событие для политико-дипломатического и институционального развития Европы. Внимание акцентировано на дипломатическом инструментарии, национальной специфике и особенностях переговорного процесса европейских государств на конгрессе. Итоги Венского конгресса стали важным стимулом для дальнейшего социально-экономического, политического и дипломатического европейского развития. Практические достижения Венского конгресса и опыт, приобретённый европейской дипломатией конца XVIII – начала XIX вв., предопределили будущее институциональное развитие мировой дипломатии и международного права, не утратив своей актуальности и для сегодняшнего дня.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, институционализация, политико-дипломатическая система, Венская система международных отношений.

Vyacheslav Tsivaty

INSTITUTIONALIZATION OF POLITICAL AND DIPLOMATIC OF EUROPEAN SPACE EARLY NEW PERIOD: FROM PEACE IN KATO KAMBREZI (1559) TO THE CONGRESS OF VIENNA (1814–1815)

The Congress of Vienna (1814–1815) as a important historical event for political and diplomatic and institutional development of Europe is analized at the article. The attention paid to the diplomatic tools, national specifics and peculiarities of negotiations on the Congress of European countries. Results of the Congress of Vienna served as an important stimulus for the further socio-economic, security, political and diplomatic European development. Practical achievements of the Congress of Vienna and the experience gained by European diplomacy of the late XVIII – early XIX century determined the future institutional development of world diplomacy, foreign policy and international law, not losing its relevance for today.

Key words: foreign policy, diplomacy, institutionalization, political and diplomatic system, the Vienna system of international relations.

УДК 94. 261.7

Інна Бурда

ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ ВАРШАВИ (XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.)

У статті розглядається історія виникнення православних церков у Варшаві в період XIX – початку XX ст. Звертається увага на історію православної віри в Польщі в часи входження польських земель до складу Російської імперії. Головний зміст статті присвячений поділу православних церков за їх призначенням, заснування, будівництво та сучасний стан.

Ключові слова: православна церква, кафедральний собор, іконостас, цитадельна церква, придворна церква, цвинтарна церква.

Історія православної церкви в Польщі налічує багато століть. Вона тісно пов'язана не лише з розвитком культури у державі, а і з її політичною історією. Православна віра часто ставала наріжним каменем для католицизму. У статті розглядається історія православних церков у Варшаві на період XIX – початку XX ст., коли православ'я у Польщі не мало ніяких обмежень та підтримувалася російським урядом та особисто імператорами.

Актуальність теми зумовлена станом релігійного питання не лише в Польщі, а й в Україні та Європі в цілому. На сьогодні питання свободи віросповідання стоїть вкрай гостро для країн, де існує основна, історично закріплена релігія та інші релігійні громади, які часто не є чисельними. В такому контексті важливими стають дослідження історії виникнення таких громад, їхній історичний розвиток, внесок у культуру держави.

Хронологічні межі статті визначаються політичним становищем Польщі у XIX – на початку XX ст. Саме в цей час 10 губерній так званого Царства Польського входила до складу Російської імперії. Це зумовило значну підтримку православної віри в державі, центром якої стала саме Варшава. Нижня хронологічна межа пов'язана з здобуттям Польщею незалежності, що в свою чергу змінило ставлення до православної віри.

У статті досліджується історія виникнення православних церков в Варшаві, їх основна діяльність та призначення, а також сучасний стан релігійних пам'яток.

Християнство в Польщі прийнято за римо-католицьким обрядом, 5 березня 965 р., князем Мячиславом I, в Гнезно. Латинський обряд остаточно утвердився в Польщі за короля Болеслава Хороброго, на початку XI ст., коли відкрито дев'ять кафедр – дві архієпископські та сім єпископських. Але православ'я також існувало в Польщі паралельно католицизму, задовго до офіційного його утвердження. З цього проводу можна згадати діяльність Св. братів Кирила і Мефодія в Моравії, коли південь Польщі входив до складу Великоморавського князівства (870-894). Окрім того, південно-східні міста Хелм та Пшемишль до XIII ст. були у складі Київської Русі. Пізніше, Хелм був столицею Галицько-Волинського князівства, в якому, так як і в Пшемишлі, існували православні єпархії [5]. Звичайно, подальший історичний розвиток Польщі був пов'язаний з утвердженням католицизму, але для нас важливо наголосити на давніх коренях православної віри в цьому регіоні.

Суттєві зміни щодо православної віри в Польщі відбулися у 1815 р., коли після розгрому армії Наполеона більша частина Польщі увійшла до складу Російської імперії як Царство Польське. З цього часу православ'я в Польщі отримує підтримку російського уряду та імператора. Так, у 1834 р. відкрито у Варшаві вікаріат Волинської єпархії. А у 1839 р. Полоцький собор в Білорусії ліквідував греко-католицьку унію на території Польщі та Білорусії, що призвело до збільшення православних в Польщі.